SMUK PÉTER

Újragondoljuk-e a rendszerváltást?

Tőkés Rudolf: Újragondolt történelem. Kossuth Kiadó, Budapest, 2018, 528 o.

Súlyos tanulmánykötet jelent meg a 2018 kora őszén a Kossuth Kiadó gondozásában: Tőkés Rudolf korábbi és „hatályosított" dolgozatait dermesztő képpel illusztrált, sötét és kemény borító fogja közre. A napjainkig nyúló huszadik század történetének és alkotmányos intézményfejlődésének több epizódját feldolgozó írások jó része 1967 és 2017 között került publikálásra, idehaza vagy amerikai tudományos folyóiratokban. A Connecticut Egyetem professor emeritusa korábbi műveit – amint az a kötet végén kifejtett váratlan fordulatból kiderül – a jelenkor fejleményeiből táplálkozó, ezek által katalizált gondolataival kiegészítve gyűjtötte össze és tárja elénk. Mind a művek eredeti matériája (a 20. századi történelem, a nemzetközi kapcsolatok, a politikai és alkotmányos struktúrák elemző bemutatása) mind pedig az ezekhez fűzött 2017 körüli reflexiók ugyanazzal hívogatják az olvasót: gondoljuk újra közelmúltunk eseményeit vagy az arról őrzött emlékeinket. A kötet és az írások súlyát növeli Tőkés professzor vibráló stílusa; a mintegy üresjárat nélkül, feszesen fogalmazott okfejtések, sokszor elég karcos állásfoglalások miatt bizonyos, hogy ezek senkit sem fognak hidegen hagyni. A recenzens eltekint a szerző hazai és amerikai munkásságának bemutatásától, csak megjegyzi, hogy az írások mögötti nemzetközi tudományos kutatómunka, élettapasztalat és ítélőerő mind erősítik a kötet hitelességét. A kötet első részében – „Az ántivilág történelme" – a huszadik századi magyar kommunista rendszerek figuráit, gondolkodóit és másként gondolkodóit ismerhetjük meg, Kun Bélától kezdve a szamizdatos és „elégedetlen magyar értelmiségen" át a nyolcvanas évek „politikatudományáig". A második rész – „Az újdemokrácia felé?" – még inkább vitairat stílusban a rendszerváltás születését, az újdemokrácia külügyi kihívásait, politikai osztályát és rendszerét elemzi. A tételes kötetismertető helyett az alábbiakban inkább a kötet olvasása közben szerzett impressziók nyomán néhány olyan keresztmetszetre szeretném felhívni a figyelmet, amelyek gondolati könyvjelzőként szolgálhatnak Tőkés Rudolf olvasásához.[1]

[1] Jelen írás a kötet 2018. szeptember 19-i budapesti bemutatóján elhangzott hozzászólás szerkesztett változata.

I. KERESZTMETSZET – GENERÁCIÓS ÉLMÉNYEK

„Az Orbán-kormány meghatározó politikusai sokkal inkább az új magyar demokrácia, mint a késői Kádár-rendszer gyermekei" – állapítja meg (1999-ben) a szerző, az alapján, hogy „ezek a fiatal politikusok nem a csengőfrászban szocializálódott és az ügyeletes regionális hegemón vélt és kimondott óhajait szem előtt tartó mélyen beágyazódott kisebbségi komplexumukba belerokkant emberek, hanem szabad (…) autonóm politikai döntéshozók, akik első- és utolsó sorban a magyar választópolgároknak és nem a külföldi kancelláriáknak tartoznak felelősséggel cselekedeteikért."[2] A szuverén demokrataként való gondolkodás a kilencvenes években érvényes „generáció-képző" ismérv volt. A huszadik században olyan gyakran váltották egymást a rendszerek, hogy a különféle történelmi élményekkel meghatározható generációkból több is velünk él. A rendszerváltás idején meghatározó volt a világháború előtti rendszerhez (1944 előtti élmények), a koalíciós korszakhoz és a kommunista hatalomátvételhez (1945–49-es élmények), a forradalomhoz (1956 és a megtorlás) és a nyolcvanas évek rendszerválságához (1988–89-es ébredések, a szakkollégista hallgatók rendőrségi élményei pl. '88 márciusában) köthető generációk aktivitása. Egyes posztkommunista államokhoz képest mindazonáltal bizonyos: nálunk biztosan létezett és munkálkodott a kommunista rendszert megelőző, demokratikus vagy alternatív (jóllehet autoriter) rendszerek, többpártrendszer, polgári intézmények emlékezete.

Nagyon adja magát a kérdés, vajon milyen generációs élményeket termelt ki az „újdemokrácia" kora. Sajátosan frusztráló gondolat, hogy ilyen generációt képező társadalmi, kollektív élmény fűződik-e 1989–90-es fordulathoz: Tőkés szerint a társadalmi „katarzisdeficit" miatt nem. Mert „a mai napig sem tudjuk, hogy az 1989–1990-es politikai átalakulás pontosan mit is jelentett – nem az elit, hanem a születőben levő demokratikus civil társadalom gerincét alkotó 'átlagember' szívében és lelkében."[3] A köztársaság kikiáltását 14 évesen „megélő" recenzens magát azon fiatal „generáció" tagjának tartja, aki többé kevésbé az újdemokrácia intézményrendszerében ébredt rá a világra, aki már emlékezik korai személyes kirándulásaira Ausztriába a vasfüggönyön túlra. Számunkra és a kilencvenes évek számára Európa volt a generációs eszmény vagy élmény. A megnyíló majd schengenivé váló határok legalább annyira meghatározóak számunkra, mint aztán az internet megjelenése volt. Tőkés gondolatmenetének végén, a hazai diplomácia trendfordulata mögött ott provokál a kihívás: vajon nem a korábban példakép, most épp hanyatló Európából való kifarolás lesz-e az új kollektív élmény a magyar fiataloknak? Az Európánál szűkebb közösségre lelhetünk-e a visegrádi országokkal? Létezik-e egyáltalán ez a regionális identitás…?

[2] Tőkés, 2018, 505.
[3] I. m. 493–494.

A rendszerfordulat óta felnőtté vált a 89-es generáció: megvannak a saját halottaink… A rendszerváltás és a harmadik köztársaság történetének egy-egy fejezetét vitték magukkal az eltávozott vezetők, mint Antall József, Grósz Károly, Göncz Árpád, Pozsgay Imre, Szabad György, Horn Gyula, Csurka István, Torgyán József, Nyers Rezső, Demján Sándor, vagy olyan értelmiségi „mesélők" mint Esterházy Péter, Gazsó Ferenc, Hankiss Elemér… és minden bizonnyal egy történelmi kor szállt sírba a bencés diák Habsburg Ottóval is. Magunknak, a fiatal generációnak kell a felelősséget vállalni, s kell elboldogulnunk a közös ügyeinkkel – megbecsülve a velünk élő nagy mesélőink (mint Tőkés, Bihari, Kukorelli, Tölgyessy stb.) hozzájárulását a közelmúlt hiteles történetének kollektív tudatban való fennmaradásához.

II. KERESZTMETSZET – TOPOSZOK ÉS NARRATÍVÁK

Aki nem vette volna észre, legkésőbb az Alaptörvény preambulumának olvasásakor megbizonyosodhatott arról, hogy történelmünk nem évszámok vagy uralkodók névsoraiban, hanem narratíváiban él velünk. A múltunk ugyanis azt jelenti, amit mesélünk róla. A huszadik századról bizony sokféleképpen lehet mesélni. Tőkés Rudolf több helyen gyűjti azokat toposzokat, amelyek az egyes narratívákat uralják, csak hogy néhányat említsünk: rendszerváltás/módszerváltás, elitváltás (nem történt), visegrádi négyek, kultúrháborúk (és következménye a szekértáborok), az elit-nép diskurzus, jogállam és forradalom, az alkotmánybíráskodás és demokratikus legitimáció, a magyar és amerikai politikatudomány színvonala (minden országnak olyan politikatudománya van, amilyent megérdemel?).

Az elmúlt harminc év politikatörténetének egyik roppant súlyú toposza, hogy a rendszerváltás és az „újdemokrácia" politikacsinálása tulajdonképp az elitek játéka volt. A mindennapok embere sem érzelmileg nem kötődött a kommunista rendszer megváltoztatásához, sem politikailag (hatalomtechnikailag) nem igényelték a közreműködését benne. Az alkotmányozó döntések vagy a kerekasztal-tárgyalások mögött (alatt) legitimációs deficit tátong – Tőkés szavaival: a Nemzeti Kerekasztal diskurzusaira pontot tevő zárónyilatkozat íratlan függeléke az „utca" demobilizálásáról és az átlagember érdemi döntéshozatalokból való kizárásáról szólt.[4] Szerzőnk amellett, hogy elemzi a magyar eliteknek a tekintélyuralomból a demokráciába való átmenetét,[5] dokumentálja azt is, hogy mennyire más nyelvet beszéltek, mint a nép. Megjegyzi, hogy az „új elitrétegeknek" szóló, „[1989–91 körüli] Soros által támogatott különböző projektek működési elvei… vajmi kevéssé érthetők a beavatatlanok számára",[6] hogy mily gyorsan növekszik a távolság „az elit és a tömeg értékei, érdekei és politikai hatóképessége között",[7]

[4] I. m. 494.
[5] I. m. 395–419.
[6] I. m. 354.
[7] I. m. 364.

hogy a politikai pártok államilag biztosított anyagi eszközökből működnek, hogy „a neoredisztribucionista elitkonszenzus önjelölt képviselői beépülnek az államigazgatásba”,[8] vagy hogy az „antagonisztikus ideológiai paradigmák sikeresen kiszorították a társadalmi konszenzusra hajlamos közbeszédet. Szekértáborok jöttek létre, ahol a féltudású elitek mondták a magukét.” Tőkés ezt „az életművész lumpenintelligencia diktatúrájának” nevezi.[9]

Nyelvi változást rögzíthetünk az alkotmányos intézmények működésében is, ennek mélyrétegét Tőkés Rudolf a jogállam „rejtett bája” cím alatt mutatja be.[10] Kritizálja a „jogállami forradalom” éles önellentmondását; szerinte „a ’forradalom’ szóval történt szándékos visszaélés egy további ideológiai napirendre is utal”. A szerző rátapint a demokrácia vs. alkotmányos korlátok konfliktus lényegére is. Kritizálja a jogállam és jogbiztonság elnagyolt fogalmai mögött dolgozó aktivista (Sólyom-féle) Alkotmánybíróságot, amely „negyedik hatalmi ágként oroszlánrészt vett ki a magyar emberekre vonatkozó, kötelező érvényű döntések meghozatalában” úgy, hogy tagjai politikai kinevezettek. Sőt, Tőkés számára az AB „nem alkotmányos, lekezelő hozzáállása a hatalommegosztás másik [törvényhozó] ágához meggondolatlannak és bizarrnak tűnik”. Ám szerinte a 2011-es Alaptörvény utáni hatáskörcsökkentés trendje, az AB további lefokozása erősen „meggondolatlan” lépés volna, szembemenne a testület végül is elért társadalmi elfogadottságával és az állammal szembeni eurokonform elvárásokkal.

Megjegyezhetjük, az elit és nép viszonyrendszer politikai metakommunikációja is újabb fordulatot hozott a vizsgált korszakban – ez pedig a kormányzati populizmus felbukkanása. Tőkés már az első Orbán-kormánytól kezdve dokumentálja ennek elemeit, ám érdekes módon a külügyekkel kapcsolatos értelmet nyer a populizmus mint „stratégia” a későbbi kormányok alatt. Mert mit kezdjen magával a kormányzati hatalmat megszerző, de az elit és nép konfliktusra erősítő populista? Az „igazi” hatalmi elitet kell támadnia, ha hatalmát meg akarja őrizni, s kiváló célpontra lel külföldön: ennek bizonyítéka Tőkés szerint „a külvilág felé az ’eb ura fakó’ jellegű kuruckodás, a brüsszeli értelmetlen szópárbajok, a migráns kekeckedés, az alig burkolt antiszemita sorosozás”.[11]

III. KERESZTMETSZET – INTÉZMÉNY- ÉS SZEMÉLYISÉG-FEJLŐDÉSEK

Tőkés Rudolf megjelent tanulmányaiban sajátos politikus-személyiség képeket kapunk (Kun Bélától kezdve, Nyers Rezsőn és Grósz Károlyon keresztül egészen Orbán Viktorig), de profilt alkot egyes társadalmi csoportokról (elitek) és alkotmányos-politikai intézményekről is. Számunkra ezek az újraolvasás közben és a

[8] I. m. 365.
[9] I. m. 374.
[10] 2014-ben; I. m. 475. skk.
[11] I. m. 520.

szerző frissebb kommentárjai segítségével, a történelmi távlatok révén már fejlődési ívükben is érdekessé válnak. Ezek közül csak néhányra kívánom ízelítőül felhívni a figyelmet.

Az elitpaktum toposzával leírt rendszerváltás narratívához kapcsolódik a kérdés: ha a Kádár-rendszer lerombolta, 30 éve hiányoltuk – egy generációnyi „újdemokrácia" alatt kifejlődött-e a magyar civil társadalom? Tőkés tíz évvel ezelőtti (!) válasza igazságában lesújtó: „különféle civil csoportosulások, vezetőik kooptációján keresztül, közéleti, és értelmiségi álláshalmozásnak bő teret adva, de facto politikai szerepet is vállalnak. Miután mindez nem légüres térben történik, a helyzet az, hogy nem egy önjelölt civil 'népbarát' csendestársként egy-egy politikai párt holdudvarában találja magát. Tehát a mottó: 'kövesd a pénzt!' és 'kövesd a pozíciót!', amely nemcsak gazdasági és politikai, hanem társadalmi korrupció feltárására is alkalmas. ...a jelenleg működő 'gyámkodó demokratikus despotizmus' a továbbiakban nem vállalható, mert ez nem más, mint a polgári államfüggés legújabb intézményesített reinkarnációja." A „civil szektort gyarmatosító visszaállamosítás" kapcsán lehet példaként utalni az szja 1%-ának felajánlása és újabban a TAO-támogatások rendszere, területei, méretei közötti különbségekre is. Valószínűleg az amerikai és a posztkommunista civil kurázsi közötti távolság még nagyobb, de Tőkés is arra hívja fel a figyelmet, hogy a civilek támogatását célzó erőfeszítéseket óvni kell más érdektörekvésektől, „korporatista testületek sűrűjében maga a civil társadalom is elsüllyedhet".[12]

Több évtizedes gyakorlata van immár olyan alkotmányos intézményeinknek, mint az ombudsman és az alkotmánybíróság; amelyek funkcionálását vizsgálhatjuk a magyar politikai rendszerben, és a nemzetközi minták alapján is. Tőkés ezzel kapcsolatos kritikáiból az a benyomásunk támad, mintha a magyar intézményalkotásban európai színvonalon teljesítenénk az egyes modellek átvételében – a gyakorlatuk viszont inkább balkáni módon valósul meg. Rossz tanuló/mintakövető társadalom volnánk? Szerzőnk szerint a magyar jogvédő intézmények bizalmatlan civil környezetben működnek, a jogrendszer védőhálójának működésében nem hisznek. Az ombudsmani intézmény esetében egy amerikai példát javasol az államigazgatási túlkapások elleni valódi küzdelem céljából, az AB esetében pedig hosszasan kritizálja a politikai kinevezési rendszert, illetve a bírói becsatornázás hiányát (ld. Caligula lova).[13] Noha az AB esetében a testületi jelleg és egyes alkotmánybírók személyes fejlődési íve cizellál(hat)ja a képet, a nem testületi szervek esetében a tisztségviselő személyes felelősségvállalása, szerepfelfogása valóban kimagasló jelentőségű szempont. Ennek intézményes (választási szabályok, törvényhozási logika) és társadalmi hátterére egyaránt rámutatnak a szerző gondolatai.

[12] I. m. 496–497.
[13] I. m. 512–513.

Végezetül elmondható, hogy a történelem és a múltunkról szóló narratíváink újragondolhatók, újragondolandók. Ehhez viszont olyan információs bázisra van szükség, mint a rendszerváltás egyik nagy mesélőjének, Tőkés Rudolfnak a 21. századi fejlemények tükrében közreadott tanulmánykötete. Forgassák haszonnal, nézzenek körül a világban és gondolkodjanak szkeptikusan!

Fibonacci (2019)